

Cilt/Volume: 2, Sayı/Issue: 3, 2018, ss/pp. 243-252
Geliş Tarihi/Received: 24.07.2018-Kabul Tarihi/Revised: 29.12.2018

CENGİZ AYTMAOV'UN BEYAZ GEMİ İSİMLİ ROMANININ DEĞERLER ÇATIŞMASI YÖNÜNDEN İNCELENMESİ

AN EXAMINATION OF CENGİZ AYTMAOV'S WHITE SHIP NOVEL
IN TERMS OF VALUE CONFLICT

Mehmet FİDAN

Öz

Değerler millî, ahlaki ve evrensel gibi başlıklar altında incelenmektedir. Değerlerin oluşmasında toplumsal normlar etkili olmaktadır. Ayrıca bireylerin kişisel tercihleri de onların değerler sisteminin oluşmasında rol oynamaktadır. Bu nedenle değerlerin tanımlanmasında hem toplumsal ve millî hem de evrensel öğelerin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Sadece Türk dünyasının değil dünya edebiyatının da en önemli yazarları arasında sayılan Cengiz Aytmatov eserleri ile Orta Asya bozkır yaşantısına ışık tutar. Aytmatov, Türk coğrafyasının geleneklerini, göreneklerini hem millî değerler hem de evrensel değerler bağlamında ele alır. Onun eserlerinde yer alan değer çatışmaları bu açıdan önem taşır. Yapılan bu çalışmada Cengiz Aytmatov'un *Beyaz Gemi* isimli eseri değerler çatışması bağlamında incelenmiştir. Araştırma sürecinde nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi kullanılmıştır. Araştırma sürecinde elde edilen veriler temalar altında toplanarak genel önermelere ulaşılmıştır. Yazarın bu eserinde insan-doğa çatışmasına, kadın-erkek çatışmasına ve iyilik-kötülük çatışmasına yer verdiği tespit edilmiştir. Yazarın bu değerlere eserinde yer verirken bozulan toplum düzeninin hayatın her alanında etkisini gösterdiğine dikkat çekmeye çalıştığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: *Beyaz Gemi, Değerler Çatışması, Cengiz Aytmatov*

Abstract

Values are examined under headings such as national, moral and universal. Social norms are influential in the formation of values. In addition, personal preferences of individuals play a role in the formation of their value system. For this reason, it is necessary to consider both social and national and universal values in defining values. Not only Turkish world but also Cengiz Aytmatov, one of the most important writers of world literature, sheds light on the Central Asian steppe experience. Aytmatov deals with traditions and customs of Turkish geography in the context of both national values and universal values. Value conflicts in his works are important in this respect. Content analysis was used in qualitative research methods in the research process. The author was dealt with in the context of the conflict of values named *The White Ship*. In this work, it is determined that the author places human-nature conflict, man-woman conflict and good-evil conflict. The writer have tried to draw attention to the fact that these values show the effect of disordered society order in every field of life while giving place in the work.

Keywords: *The White Ship, Conflict of Values, Cengiz Aytmatov*

Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi, fidanm3838@gmail.com

Giriş

Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan Türkçe Sözlük’te değer, “*Bir ulusun sahip olduğu sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel değerlerini kapsayan maddi ve manevi öğelerin bütünü*” olarak tanımlanır (TDK, 2011, s. 607). Değerler millî ve evrensel nitelikler taşımaktadır. Birçok değer yerel etkenleri üzerinde barındırırken insana, doğaya vb. dair anlayışların oluşturduğu düşünce tarzı evrensel değerleri meydana getirmektedir. Değerler sistemsel nitelikler taşımaktadırlar. Değişmez nitelikteki değerlerin olmasının yanında bazı değerler taşıdıkları niteliklerinden dolayı değişime ve gelişime açık halde bulunurlar. Nitekim toplumların yaşadığı sosyo-ekonomik değişimler bahsedilen bu değerleri de etkiler. Örneğin, kadının eğitim seviyesinin yükselmesi, iş hayatına atılması onlara yönelik toplumsal bakış açısının da geçmişe nazaran olumlu yönde değişim geçirmesini sağlamıştır. Aynı şekilde savaş, göç gibi toplumu derinden etkileyen olaylar da toplumsal değerlerin üzerinde etkili olmaktadır.

Değerlerin oluşmasında toplumsal normların yadsınamaz bir etkisi bulunur. Nitekim değerler bu toplumsal normlar üzerine temellenerek sistemsel bir yapıya kavuşur. Bu sistemsel yapı içinde değerlere uygun davranışlar toplum tarafından ödüllendirilirken, değerlere uygun olmayan davranışlar ise toplumsal tepkiye veya cezaya neden olur. Toplumun burada bütünsel tepki vermesindeki sebep değerlerin birleştirici rolünden kaynaklanmaktadır. Özellikle millî ve manevi değerler bu açıdan önem taşır. Toplumsal değerler sistemi özelde de bireylerin kişisel değer sistemi geliştirmesine dolaylı etkide bulunur. Elbette bireylerin değerler sisteminin oluşmasında kişisel seçimler etkili olmakla birlikte toplumsal bakış da önemli bir unsur olarak görülmektedir. Çelik ve Tomul (2014, s. 217) toplumsal etki ve bireysel seçimler sonucunda oluşan olumlu değerleri gayret, özveri, fedakârlık, alçak gönüllük, güçlü irade, adil olma, itaat vb. şeklinde sıralarlar. Değerlerin toplumsal ölçütlerinin bulunmasının yanı sıra bireysel ölçütleri de bulunmaktadır. Örneğin, gayret, fedakârlık vb. toplum tarafından onaylanan bir değer olmakla birlikte bireyler bu değeri yaşamlarında uygulamada kişisel tercihlerini kullanırlar. Bu nedenle toplumlar arası farklılık gösteren değerler, aynı toplum içinde de bireyler arasında farklı şekilde algılanabilmektedir.

Değerler zıtlıkları ile tanımlanmaktadır. Örneğin doğa sevgisinin tanımlanmasında, doğanın nasıl korunacağı, ona nasıl yaklaşılması gerekliliği yer alır. Aynı şekilde iyilik değeri tanımlanırken onun zıt tarafı olan kötülükten yararlanır. Çünkü zıtlıkların oluşması o kavramın bir değer olarak nitelendirilmesini sağlamaktadır.

Dünya edebiyatının önemli yazarları arasında bulunan Cengiz Aytmatov eserlerinde Orta Asya bozkırlarının geleneksel yaşam tarzlarını ve kadim geleneklerini işler. Onun eserlerinde tarih, kültür, sosyoloji, siyaset iç içedir. Onun eserleri içeriğinin yanında, kullanılan anlatım teknikleri yönünden de dikkat çeker. Aytmatov geçmiş – bugün - gelecek ekseninde oluşturduğu eserlerinde zamanı önemli bir kurgu öğesi olarak kullanır. O, eserde anlattığı olayları geçmişteki efsanevi bir olaya dayandırır. Onun romanlarında bu tekniği kullanmaktaki amacı tarihten, kültüründen, geleneklerinden kopmanın yani yozlaşmanın ne gibi sonuçlar doğurabileceğini ortaya koymaktır.

Aytmatov’un eserlerinde yer alan kahramanlar Orta Asya Türk toplumlarına mensupturlar. Nitekim eserlerde yer alan isimler ve kültürel özellikler incelendiğinde Türkiye Türkleriyle ilişkili olduğu da görülür. Bu sebeple onun eserleri Türkiye de geniş okuyucu kitleleri tarafından tercih edilmektedir. Çünkü okuyucuların eserde kendi kültürlerinden parçalar bulmaları onların ilgilerini şekillendiren etkenlerin başında gelmektedir.

Beyaz Gemi, Aytmatov’un dede-torun bağlamında Türk kültürünü işlediği “dramatik” sonlu bir eserdir. Eserde okula yeni başlayan bir çocuğun zor yaşam koşulları, masalsi hayalleri okuyucuya aktarılır. Dedenin anlattığı masallardan çok etkilenen çocuk, hayata masalsi bir bakış açısıyla yaklaşır. Yazar çocuğun hayallerinden yola çıkarak yetişkinlere yönelik eleştirilerini sıralar. Şahin (2017, s. 193)’e göre eserde çocuğun, dedesinden masallar dinlemesi olayı yazarın çocukluk hatıralarının eserlerindeki kurguya yansımalarıdır. Çünkü Aytmatov da eserdeki çocuk gibi çocukluğunda ninesinden masallar ve efsaneler dinlemiştir. Bu anlatılar onun hayal dünyasının zenginleşmesine ve nesnelere özündeki gizli manayı keşfetmesine yardım etmiştir. Bütün bu özellikler Aytmatov’un eserlerinde kültürel anlatıları ustaca kullanmasına imkân sağlamıştır.

Araştırmacılar tarafından *Beyaz Gemi* ile ilgili bazı çalışmalar yapılmıştır. Nemutlu (2008, s. 498), *Cengiz Aytmatov’un Eserlerinde Av Teması* isimli çalışmada yazarın eserlerini kurgularken halk masallarını, türkülerini vb. karakteristik bir özellik olarak kullandığını ifade eder. Araştırmacı, *Beyaz Gemi*’de de Maral Ana efsanesi vasıtasıyla yazarın bu kurguyu oluşturduğu belirtir.

Kolcu (2002, s. 69-79), Cengiz Aytmatov’un eserlerine yönelik yaptığı araştırmada *Beyaz Gemi* romanında insanın dünyayı kendine zehir ettiğini ve yaşanmaz bir hale getirdiğini ifade eder. Ayrıca eserde *Beyaz Gemi*’nin bir hürriyet sembolü olarak okuyucuya sunulduğunu belirtir. Nitekim ona göre çocuk özgür olabilmek için kendisini suya bırakır ve intihar eder.

Yöntem

Araştırma sürecinde nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi ve klasik yorumlama tekniği kullanılmıştır.

Klasik yorumlama aşamasında elde edilen veriler ana ve yan bölümlere ayrılarak, bunlar arasındaki ilişkiler saptanır. Bu bölümler arasında ne tür bağların olduğu, bölümlerin kendi arasında bir bütünlük gösterip göstermedikleri ve iç tutarlılık sağlayabilme özellikleri denetlenir. Benzer nitelikte bulunan içerik analizi gibi klasik yorumlama da incelenen metinde bulunan kavramların, olayların, durumların ve değerlerin metinde hangi düzeyde yer aldığı belirlenmesi amacıyla kullanılmaktadır. (Fidan, 2017, s. 120)

Eserde yer alan değer çatışmaları not edilmiş ve bu çatışmaların belirli temalar altında toplanması sağlanmıştır. Bu yöntem araştırmacıya eseri bütüncül ve detaylı bir şekilde analiz etme imkânı sağlamıştır.

Eserin incelenmesi sürecinde ele alınan değerler vasıtasıyla genel analizler ve yorumlamalar yapılmıştır. Değer çatışmalarının metinde nasıl işlendiği ve bunların metinde ne ifade ettikleri yazarın bakış açısından da faydalanılarak tespit edilmiştir.

Bulgular

Eser değerler çatışması yönünden incelendiğinde en temel çatışmanın doğa-insan arasında olduğu görülür. Yazar bu çatışma vasıtasıyla doğa sevgisi değerini ön plana çıkarır. Eserin ana kahramanı olan küçük çocuk hayata masalsi bir bakış açısıyla yaklaşır. O, eserde temizliği, saflığı ve çocuksu masumluluğu temsil eder. Büyüklerin etrafında çevirdiği entrikalara, zorbalıklara, çıkar ilişkilerine yaklaşım tarzı onun

çocuksu özelliğini yansıtır. Eserde çocuğun “maşın-mağaza” olarak adlandırılan satıcıyla olan muhabbeti bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

“Çocuk yine ciddi ve samimi cevap verdi:

-Param yok, amca.

Böyle derken delik cebinin içini dışına çıkararak gösterdi. (Öteki cebinin ağzı dikiliydi.)” (Aytmatov, 2011, s. 12)

Çocuğun yırtık cebini dışa çıkararak satıcıya parası olmadığını kanıtlaması onun samimiyetinden kaynaklanır. Nitekim onun bu samimi davranışından çok etkilenen satıcı, kimsesiz olmasının da katkısıyla çocuğa şekerlerinden verir.

Eser boyunca çocuk haricinde diğer karakterlerin davranışlarında samimi olmadıkları görülür. Orozkul, soyunu devam ettirecek bir çocuğu olmadığı için Bekey’e çok kötü davranır. İhtiyar Mümin, kızı Bekey ve Mümin’in eşi yaşlı nine ise kendilerine maaş verdiği için Orozkul’a yaranmaya çalışırlar. Nitekim Mümin’in, çocuğu okuldan almaya gidebilmek için Orozkul’a karşı gelmesinden dolayı kızı Bekey ve karısı ihtiyar nine ona büyük tepki verirler.

Doğa - insan çatışması

Eser incelendiğinde ana temanın doğa-insan çatışması, ana değer ise doğa sevgisi olduğu görülmektedir. Doğa sevgisi eserde hayvan, orman vb. sevgisinin ana başlığı olarak ele alınmıştır.

Mümin dedenin ve torununun eserde doğa sevgisini daima içlerinde barındırdıkları görülür. Sadece eserin sonunda Mümin dede, dramatik bir şekilde, savunduğu değerlere ihanet etmek zorunda kalır. Bu durum onda vicdan azabına neden olsa da eserin sonundaki davranışları kendisi ile çelişmesine sebep olur.

“Orozkul hep öldürmek isterdi o köpeği” ifadesinde görüldüğü üzere Orozkul karakteri çıkarları uğruna gayet kolay bir şekilde vahşet sergilemektedir. Onun eşine çocuğu olamamasından dolayı şiddet uygulaması bu özelliğinin sadece hayvanlara yönelik değil, insanlara da yönelik olduğunu gösterir. Eserin son bölümlerinde Maral ananın Mümin dede tarafından avlanması sebebiyle Orozkul’un evinde ziyafet verilir. Bu sırada Orozkul’un davranışları onun içindeki vahşet duygusunu ortaya çıkarır:

“Orozkul vahşi bir kin ve kudurganlıkla mırıldanıyordu:

-Bundan da büyük kafaları kıracağım!

-Bundan da büyük boynuzları parçalayacağım!” (Aytmatov, 2011, s. 155)

Seydahmet de doğada nadir bulunan bu geyiklere bir avcı gözüyle bakar. “Ah şimdi bir tüfek olsaydı! En az iki yüz kilo et çıkardı.” diyerek içinden geçenleri dışa vurur (Aytmatov, 2011, s. 141). Ayrıca nehirdeki taşa takılan tomruğu kurtarmak için gelen adamlarda geyiğin avlanmasının onlara güzel bir ziyafet için yeteceğini söylemesi de onun doğaya karşı olumsuz bakış açısını yansıtır. Bütün bu olumsuz karakterlerle Mümin dede tek başına mücadele etmeye çalışır. Torunun maralları (geyikleri) yani doğayı sevmesinde, onun masallarının etkisi yadsınmaz boyuttadır. Ayrıca o, son ana kadar üzerine vazife saydığı doğa sevgisini içinde tutmaya çalışır. Komşusu Seydahmet’in yukarıda yer verilen sözleri üzerine Mümin dede:

“Delirdin mi sen? Onları vurmamak yasak!” diyerek ona tepki gösterir (Aytmatov, 2011, s. 141). Ancak Orozkul, Mümin dedeyi sık sık etrafındakilere kültüründen, geçmişinden koparılmaya çalışılan bir milletin atalarını hatırlatan tarihî masallar anlattığından dolayı

görevlilere şikâyet etmekle tehdit eder. Mümin dede hem şikâyet edilme korkusu hem de kızı Bekey’in yeniden eşinin yani Orozkul’un evine dönebilmesi için fedakârlık etmesi gerektiği düşüncesinden dolayı savunduğu değerlerle çelişir ve Maral anayı vurur. Onun Orozkul’a olan şu yalvarışı içinde olduğu vaziyeti özetler niteliktedir:

Haydi, unut dün olanları. Bağışla. Sen de benim yabancım değilsin. Senin ve kızının mutluluğunu istemiyor muyum sanıyorsun?(...) Tek sizin çocuğunuz olsun da Allah canımı alacaksa alsın. Ama ne olur kızımı bırakma, beni de bağışla. Bütün işleri yaparım ben... Yeter ki sen iste, sen emret!.. (Aytmatov, 2011, s. 145)

Eserin son bölümünde bütün karakterler gibi Mümin dede de sarhoştur. O kadar sarhoştur ki “çocuk onu tanıyamaz.” Çünkü onun bu sarhoş hali “görölmüş şey değildir”. (Aytmatov, 2011, s. 151). “Ayrıca onun gözü yanıyordu kıpkırmızıydı” ifadesinde de göröldüğü gibi yazar dedeyi gerçekçi betimlemelerle okuyucuya sunar (Aytmatov, 2011, s. 151). Yazar bu ifadelerle onu aciz, zavallı biri olarak yansıtmaya çalışır. Yaşadığı utanç dedeyi bu aciz duruma düşürür. Torunu ile yüzleşmekten çekinmesi onun kendi vicdanında da ne kadar yanlış bir davranış yaptığının göstergesidir.

Yazar eserin sonunda insanların mal edinme hırslarını Orozkul’un evinde düzenlenen av partisi ile ortaya koyar. Yukarıda yer verildiği gibi karakterler gerçekçi bir bakış açısıyla okuyucuya sunulur. Yazarın karakterlerle ilgili şu açıklamalarına dikkat edildiğinde kişilerin olumsuz bir bakış açısıyla tasvir edildikleri göröür. “Seydahmet böyle derken yere tükürdü ve evine doğru yürüdü.” ifadesinde göröldüğü üzere karakterler olumsuz bir şekilde anlatılmaktadır (Aytmatov, 2011, s. 154). Aynı durum Bekey halada da bulunur. Onun kocasına yaranabilmek için düştüğü aciz durumu yazar eleştirel bir bakış açısıyla okuyucuya sunar. Çünkü Bekey hala “gülünç bir şekilde giyinip süslenmiştir, yüzü gözü Orozkul’dan yediği dayanın morartılarıyla dolu”dur ve “çok zayıf” olan vücudu üzerine giydiği bu kıyafet ile çok mutlu olduğu izlenimi uyandırmaya çalışması onun aciz halini ortaya koymaya yetmektedir. Onun bu “yersiz neşesi” çocuğun da dikkatini çeker ve ona üzgün bir şekilde bakar (Aytmatov, 2011, s. 155). Eser boyunca olumsuz özellikleri ile anlatılan Orozkul da son bölümde aynı şekilde olumsuz bakış açısıyla tasvir edilir:

“Ter içindeydi. Yüzü inek memesi gibi şişik ve kızarıktı.” (Aytmatov, 2011, s. 156).

Yukarıda sıralanan ifadelerde de göröldüğü üzere yazar, çocuğun haricindeki bütün karakterleri olumsuz bakış açısıyla betimler. Hatta eserde iyilik timsali biri olarak gösterilen Mümin dede de bu olumsuz karakterler arasında yerini alır. Yazarın “boynuzlu Maral ananın etini hepsi çok beğenmişti. Nine, Berkey hala, Gülcemal hatta Mümin dede bile” ifadesi Mümin dedeye yönelik bakış açısını ortaya koyar (Aytmatov, 2011, s. 159). Çünkü yazar onun da bütün mücadelesine ve iyi kalbine rağmen çevresinin baskılarına yenildiğini gösterir. Bu durum bireylerin davranışlarının şekillenmesinde toplumun rolünü ortaya koyar. Toplum bireylerin davranışları üzerinde doğrudan etkide bulunabilmektedir. Eserde de Mümin dede çevresinin etkisinde kalarak geyiği avlamaktan çekinmez.

Beyaz Gemi’de tek masum kişi olarak sunulan çocuk, doğaya, tarihe, yani Maral anaya yapılanların hesabını yine kendi hayal dünyasında sormaya çalışır. Çünkü gerçekte çocuk “Boynuzlu Maral anayı öldüren bu insanlara hiçbir şey yapmaması” yüzünden kendisinin güçsüz olduğunun farkına varır (Aytmatov, 2011, s. 159). Eserde işlenen vahşetin baş sorumlusu olarak gösterilen Orozkul’un çocuğun hayalî kahramanı olan

Kuluberg tarafından cezalandırılması bu düşsel kurgunun yansımasıdır. Nitekim çocuk kendi hayal dünyasında Kuluberg’e “peki öyleyse, onu öldürmeliyim, dedi. Ama buradan defolup gitsin ve bir daha hiç görünmesin. Onun gibi bir adamın hiç işi yok burada.” diyerek suçlulardan hayalî bir şekilde kaçmaya çalışır (Aytmatov, 2011, s. 160).

Yazar eserin sonunda masum tek kişi olarak okuyucuya sunduğu çocuğu zalimlerle dolu olan dünyadan dramatik bir şekilde kurtarır. Çocuğun nehirde boğulmasına kadar giden süreçte yazar masalsı unsurları ve kültürel öğeleri bir arada kullanmayı tercih eder. Çocuğun bir balık gibi yüzeceğini zannetmesi ve bu amaçla kendisini dereye atıp Isık Gölü’ndeki Beyaz Gemi’ye ulaşma arzusu sonucunda boğulması yazarın şu ifadeleri ile okuyucuya aktarılır:

“Hiçbir zaman balık olamayacağını biliyor muydun? Isık Göl’e kadar yüzemeyeceğini, Beyaz gemiyi göremeyeceğini ve ona ‘selam Beyaz Gemi, ben geldim, ben!’ diyemeyeceğini biliyor muydun?” (Aytmatov, 2011, s. 166).

Eser boyunca yazar tarafından çocuğa yüklenen karakter özellikleri ile çocuğun başına gelen olumsuzluklar ele alındığında Beyaz Gemi’nin ismi ile özel bir anlam ve değer taşıdığı söylenebilir. Çocuk için Beyaz Gemi umudu, hayalleri temsil etmektedir. Çünkü tepenin başında dedesinin dürbünü ile Isık Göl’deki beyaz gemiyi gözlerken aynı zamanda hayallere de dalan çocuk, hiç görmediği annesine ve babasına bu vasıta ile ulaşabileceğini düşünür.

Nemutlu (2008, s. 501), Mümin Dede’nin torununa anlattığı “Parmak Çocuk Çıbalak” masalının taşıdığı evrensel nitelikler sebebiyle yazarın görüşlerini aktarmada bir araç olarak kullanıldığını tespit eder. Bu masalla yazar hayvanların gereksiz yere avlanmasının ne gibi sonuçlar doğuracağını okuyucuya sezdirmeye çalışır. Kurdu masalın sonunda hırsının kurbanı olarak mevcut durumunu arayacak hale gelmesi ve tabiatına aykırı olarak köpek gibi davranması, doğa-insan ilişkisine yazarın bakış açısını ortaya koyması yönünden önemlidir.

Eserin sonunda yazar doğa-insan çatışmasında içinde Maral ananın, küçük çocuğun da yer aldığı doğanın mağlup olmasına rağmen eninde sonunda hakikatin ve doğruluğun kazanacağını belirtir. Onun “çocuk kalbinin, çocuk ruhunun bağdaşmadığı her şeyi reddettin. İşte beni teselli eden de budur. Bir şimşek gibi yaşadın sen. Bir defa çaktın ve söndün. Şimşegi çaktıran göktür. Ve gök edebidir” sözleri bakış açısını yansıtır niteliktedir (Aytmatov, 2011, s. 166). Eserde insan-doğa çatışması bağlamında vicdan, hak, adalet, iyilik değerlerinin işlendiği görülmektedir. Nitekim yazar eserinde dramatik bir sonla olsa da masum olan çocuğu topluma uyum sağlamaktan yani insani değerleri kaybedip bozulmaktan kurtarır.

Kadın - erkek çatışması

Eserde yer alan değer çatışmalarından biri de kadın - erkek kutupluluğudur. Eserde iki kadın tipinin olduğu görülmektedir. İlki Bekey hala ve çocuğun şehirdeki annesi gibi eşinden korkan, ona bağımlı olan tiplerdir. İkincisi ise eşinin sakın biri olmasından faydalanıp baskın olmayı başaran, her seferinde eşini ezmeye çalışan, Mümin dedenin eşi yaşlı nine gibi kadınlardır. Eserde her iki kadın tipinin de bir güç göstergesi olarak saygı duyduğu ana unsur para olarak gösterilir. Çünkü Bekey, Orozkul’a ona baktığı için katlanmaktadır. Nine ise Orozkul’a eşine iş vermesinden dolayı büyük saygı ve minnet

duymaktadır. Çocuğun annesi ise yeterli para biriktirip daha geniş bir eve çıktıklarında eğer eşinin izni olursa çocuğunu yanına alabileceğini Mümin dedeye söyler.

Orozkul eserde kibirli, sinirli, zorba biri olarak gösterilir. Çocuklarının olmamasını bahane ederek karısı Bekey’e şiddet uygular. Ona “babasının yanında en ağır küfürleri savurmaktan hiç çekinmez” ve sık sık şiddet uygular (Aytmatov, 2011, s. 49). Bekey ise çocuğunun olmamasını bir lanet olarak görerek “ne yani benim günahımda böyle kısır bırakıldım!.. Vur vur gebereyim daha iyi” şeklinde ifadeler kullanır (Aytmatov, 2011, s. 49). Bu durum toplum baskısının kadınları ne kadar olumsuz yönde etkileyebileceğini göz önüne serer. Nitekim Bekey haksız yere şiddet görmesine rağmen suçlu olarak kendisini görür. Eserde onun yaşadığı bu acizyet ona toplum tarafından biçilmiş bir rol olarak yansıtılır.

Bekey’in içinde bulunduğu kötü durum çocuğun iç dünyasında da etkisini gösterir. Çocuğa göre Bekey’in “beş para etmez kötü adamın biri” olan kocasına katlanmasına hiç gerek yoktur (Aytmatov, 2011, s. 51). Çünkü “onsuz da pekâlâ geçinmeleri” mümkündür (Aytmatov, 2011, s. 51). Hatta çocuğun Orozkul’a karşı içinde biriktirdiği nefret onu düş âleminde öç almaya yöneltir. Onun planına göre hepsinin aniden “Orozkul’un üzerine çullanarak” onu çaya atmaları, yaşadıkları sorunlardan kurtulmalarının tek yoludur (Aytmatov, 2011, s. 51). Çocuğun bu planı kurgulamasında sadece balıkların derede yüzebileceği, bir balık olmayan Orozkul’un bu sebeple suda boğulacağı düşüncesi etkili olur.

Eserde kadın-erkek çatışmasının temelinde kadınlar ve yetişkin erkekler bulunur. Çocuk ve Mümin dede iyiliğin tarafları olarak gösterilir. Çünkü Mümin dede kızlarının “pek kötü talihli, pek mutsuz” oluşlarına çok üzülür (Aytmatov, 2011, s. 50). Ancak onun elinden gelen bir şey de olmaz. Eserin sonunda olumsuz bir şekilde sunulmasına rağmen Mümin dedenin iyiliksever davranışının herkese yönelik olduğu görülür. Herkese güler yüzle bakıp iyilikle yaklaştığı için ona köylüler “kıvrak Mümin” lakabını verirler (Aytmatov, 2011, s. 14). Yazara göre bu kadar iyi niyetli biri olan Mümin dedenin olumsuz davranış sergilemesinin ana sebebi toplumdur. Bu sebeple yazar toplumu iyiliğe değer vermemesi sebebiyle eleştirir ve değersizleşmenin toplumsal bozulmayı beraberinde getireceğini ortaya koyar. Ancak yazar bu toplumsal algının yeni oluşmadığını “ta eski çağlardan beri iyi insanlara iyi olma, kötü ol! , dişlerini göster! Bak sana bu da azdır! Kötü ol kötü.” şeklinde öğütlerin verildiğini ifade eder (Aytmatov, 2011, s. 16). Bu durum eserde anlatılan toplumun bireyleri arasında iyiliğin makul bir değer olarak görülmediğini gösterir.

Kendisini hiç sevmemesine ve ona çok kötü bir şekilde davranmasına karşın çocuk, ninesine karşı içinde vefa duygusu barındırır. O, “ninesine karşı kendisine baktığı için minnet duyar”, bu sebeple “yarına kadar iyileşip mutlaka okula gitmesi gerektiğini” düşünür (Aytmatov, 2011, s. 136). Bu durum yazarın kadın-erkek çatışmasında çocuğu bir taraf olarak görmediğini ortaya koyar.

Eser boyunca yazarın, kadınların erkeklere bağımlı bir şekilde yaşamaya mahkûm edilişlerinde toplumun etkisinin olduğunu düşündüğü söylenebilir. Maddi açıdan yetersiz olan bu kadınlar yaşamın getirdiği bütün zorluklara katlanmak zorunda kalırlar. Yazarın bu toplumsal rolü eleştirel bir bakış açısıyla yansıttığı görülür. Bu durum yazarın iyi - kötünün kadim çatışmasında kadın-erkek ilişkilerini güç odaklı bir şekilde sorguladığını gösterir.

İyilik – kötülük çatışması

Beyaz Gemi tema yönünden incelendiğinde iyilik ve kötülüğün mücadelesine geniş şekilde yer verildiği görülür. Eserde iyi olarak sunulan karakterler Mümin dede ve çocuktur. Mümin dede iyilik yapmaktan çok hoşnut olan biridir. Herkese yardım etmek onu mutlu etmeye yeter. Yaz mevsiminin gelmesiyle birlikte hayvan sürülerini getiren göçebeleri dedeyle torun birlikte ziyarete giderler. Çocuk bu durumu şu şekilde ifade eder:

“... sonra dedemle birlikte ‘hoş geldin’e gideriz. Hepsinin elini sıkarız. Ben de sıkırım ellerini” (Aytmatov, 2011, s. 41).

Mümin dede çok fakirdir ve maddi yönden Orozkul’a bağımlı durumdadır. Fakir olmasına rağmen iyilikseverliğinden ve misafirperverliğinden asla ödün vermez. Dağ yolunda mahsur kalan şoförleri evinde konuk eder ve durumu olmamasına rağmen “Onlar kalkmadan et hazır olmalı” diyerek tek mal varlığı olan beş koyunundan birini keser (Aytmatov, 2011, s. 125). Ona kötülük yapmasına rağmen Orozkul’a elinden geldiğince yardım eder. Seydahmet’in işini ihmal etmesinden dolayı hayvanların aç kalmasına dayanamaz ve otları biçerek Seydahmet’in ailesine yardımcı olur.

Beyaz Gemi’de Mümin dede torununa Maral ana efsanesini anlatırken insanların aç gözlülüğünün ve vefasızlığının boyutlarının göz önüne serildiği görülür. Efsanede birbirine düşman iki toplumdaki söz edilir. Düşmanların cenaze töreninde hazırlıksız yakaladıkları Kırgızların hepsini nasıl öldürdükleri anlatılır. Öyle ki bu grup “kalleşliklerini duyurmasın ve öğ almaya kalkışmasın, törelere aykırı bu olay unutulup gitsin” diye düşmanlarının hepsini ortadan kaldırırlar (Aytmatov, 2011, s. 47). Yazarın buradaki amacı geçmiş-şimdi bağlamında insanlardaki kötülük duygusunu anlatabilmektir. Efsanede Kırgızlardan sağ kalan iki çocuğu Enesay’a atması için yaşlı kadın görevlendirilir. Onun Enesay nehrine şu yalvarışı insanların merhametsizliğini ve aç gözlülüğünü ortaya koyar:

“Eğer yıldızlar insan olsa, gökyüzü onlara dar gelir, sığmazlardı. Eğer balıklar insan olsa, nehirler ve denizler onlara yetmezdi.” (Aytmatov, 2011, s. 60-61) Bu sırada ortaya çıkan ana buğu (Maral) yaşlı kadına “Bekle ey ulu bilge kadın! Bu günahsız yavruların canına kıyma!” diye seslenir (Aytmatov, 2011, s. 61). Bir hayvanın merhamet dolu bu sözleri, insanın kötülüğe yatkınlığından onun habersiz oluşundan kaynaklanır. Nitekim o çocukların soyundan gelenler “Maral boynuzu bulamayanlara”, “önemsiz, beceriksiz kişiler olarak” bakmaya başlar (Aytmatov, 2011, s. 68). Bu anlayış zamanla maralların soyunun tükenmesine sebep olur. Eserde geçen bu masalda ihtiyar kadının uyarılarına Maral’ın inanmaması yazarın bakış açısını ortaya koyar. Ona göre insan doğası tüketmeye, yok etmeye yatkındır. Aç gözlülüğü insanın yavaş yavaş çevresini ve sonunda kendisini tüketmesine sebep olmaktadır.

Tartışma

Değerler içinde barındırdığı ve beslendiği öğelerden dolayı evrensel, millî ve kişisel nitelikler taşır. Özellikle millî değerler ait oldukları toplumların bir nevi yansıması niteliğindedir. Nitekim Durmaz (2007, s. 63) araştırmasında, Aytmatov’un eserlerinde toplumsal etkinin değerler bağlamında işlendiği ifade eder. Ona göre değerler “öyle bir günde gelişen olgular değildir. Toplumlar, tarihleri, dilleri, masalları, mitleri ve dinleri ile bir bütündür veya tam bir millet olabilir.” Durmaz (2007, s. 63) eserleri vasıtasıyla “Cengiz Aytmatov’un, bize bunu” anlatmak istediğini belirtir.

Cengiz Aytmatov’un *Beyaz Gemi* isimli eseri değerler çatışması yönünden incelendiğinde zengin bir içeriğin olduğu görülür. Eserin ana kurgusu insan-doğa

çatışması şeklindedir. Bu çatışma unsurunun yanında kadın-erkek ve iyilik-kötülük çatışmasına da eserde yer verilir. İnsanın aç gözlülüğünün doğayı tüketmesine sebep olduğu bir çocuğun anlatımıyla okuyucuya sunulur. Burada anlatıcının ve ana karakterin çocuk olmasından dolayı eserin yakın yaş grubundaki okuyucular için empati duygusunu harekete geçirebileceği düşünülmektedir. Çünkü değerlerin içselleştirilmesinde empati önemli bir konumda bulunur.

Eser çocuğun zihin dünyasını yetişkinlere gösterme açısından önemlidir. Büyüklerin çoğu zaman anlamadığını, hissedemediğini düşündüğü durumları çocukların iç dünyalarında dolu dolu yaşadıkları eser vasıtasıyla ortaya konulmaktadır. Nitekim eserde çocuk, Orozkul’un Bekey halaya ve Mümin dedeye yönelik baskıcı davranışlarından olumsuz yönde etkilenir. Ayrıca eserin sonunda tek dostu olarak gördüğü Mümin dedenin ona anlattıklarının aksini yaparak Maral anayı öldürmesi çocuğu derinden yaralar. Eser masalların çocukların zihin dünyalarına etkisi açısından önemlidir. Çünkü eserde çocuk kendisine anlatılanlardan hareketle hayal âleminde masalsı bir dünya kurar. Onun çantasıyla konuşması, gece rüyalarında Maral anadan, Kuluberg’den yardım istemesi ve eserin sonunda Beyaz Gemi’ye ulaşma gayesi ile kendisini balık olacağını düşünerek çaya bırakması bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Aynı şekilde Yavuz (2016, s. 56-57) da Aytmatov’un eserlerinde halk anlatılarını okuyucuda kültürel bilincin ve değer yargılarının oluşması amacıyla kullandığını ifade eder. Araştırmacı, yazarın eserde Kırgız toplumunda kültürel değerleri konusunda farkındalık oluşturmayı ve masal gibi anlatıların çocukların ruhsal ve zihinsel dünyalarına ne derecede etki edebildiğini gösterebilmeyi amaçladığını belirtir.

Özher (2006, s. 87-88), *Beyaz Gemi*’yi arketipsel sembolizm açısından çözümler. Araştırmacı, yazarın Maral Ana’yı toplumsal bilinçdışının bir yansıması olarak sunduğunu belirtir. Maral Ana’nın kavramsal manada ana dil, milli kültür, barış ve kendisi olma şeklinde temsil edildiğini ifade eden araştırmacı, Mümin Dede’nin ise bu rolü kişisel düzlemde temsil ettiğini savunur. Bu bağlamda eser incelendiğinde Maral Ana’nın taşıdığı sembolik değerlerin araştırmacı tarafından tespit edildiği görülmektedir. Ancak araştırmacının Mümin Dede’ye yönelik tanımlamasının eser baştan sona incelendiğinde tam olarak tespit edildiği söylenemez. Çünkü eserde Mümin Dede bütün iyi niyetine rağmen eserin sonunda çevresinin baskısına dayanamaz ve savunduğu değerlere ihanet eder veya etmek zorunda kalır.

Eserin bazı olumsuz ifadeler haricinde eğitsel açıdan uygun olduğu görülmüştür. Doğa sevgisi, iyilikseverlik, adalet, merhamet kavramlarının sunumu ise okuyucunun bu yönde olumlu gelişimine katkı sağlayacak niteliktedir.

Kaynakça

- Aytmatov, C. (2011). *Beyaz gemi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Çelik K., Tomul E., (2014). Öğretmen eğitsel değerler ölçeği: geçerlilik ve güvenilirlik analizi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 36, 215-227.
- Durmaz, R. (2007). Tanrı Dağları’nın karlı doruklarından Aral gölüne akan ırmak: Cengiz Aytmatov. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 24, 55-63.
- Fidan, M. (2017). *Hikmet Temel Akarsu’nun eserlerindeki fantastik öğeler ve eğitim odaklı değerler*. Yayınlanmamış doktora tezi. Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Erzurum.

- Kolcu, A. İ. (2002). Cengiz Aytmatov’dan bir kıyamet senaryosu: Cassandra Damgası. *Bilig*, 22, 69-86.
- Nemutlu, Ö. (2008). Cengiz Aytmatov’un eserlerinde av teması. *Turkish Studies*, 3/7, 495-507.
- Özher, S. (2006). Beyaz Gemi adlı romandaki yüce birey arketipi. *Bilig*, 37, 81-90.
- Şahin, İ. (2017). *Beyaz Gemi: Simgenin ölümü*. Uluslararası Her Yıl Bir Büyük Türk Bilgi Şölenleri 4./Cengiz Aytamatov. Uludağ Üniversitesi. Bursa.
- Türk Dil Kurumu. (2011). *Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yavuz, N. (2016). Cengiz Aytmatov’un Beyaz Gemi adlı eserinden hareketle halk anlatılarının çocukların bilişsel ve duyuşsal gelişimine etkisi. *Başkent University Journal Of Education*, 3(1), 53-57.